

ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВИ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

УДК 347.1

Однією з сучасних проблем вітчизняної правової науки є дискурс приватно-правового виміру природи держави. Дослідження природи держави з давнішніх часів є предметом пошуку гуманітарних наук, в тому числі філософії та представлене в трактатах Платона, Аристотеля, Миколи Макіавеллі, Гуго Гроція, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Олександра Радищева, Еммануїла Канта, Георга Гегеля, Карла Маркса тощо. З того часу, не зважаючи на брак єдності в поглядах вчених щодо її правової природи та джерел виникнення, держава розглядається як форма організації та функціонування політичної влади.

Наприкінці XIX століття в Європі встановлюється буржуазний порядок. Відбувається перехід до капіталістичної суспільно-економічної формації зі своєю складною інфраструктурою виробничих відносин. Зміцнюється рух за розширення політичних і соціальних прав. Як результат, отримує свого розвитку плюралізм поглядів на сутність держави, формується розмаїття її теоретико-методологічних основ і понятійно-категоріального апарату. Проте, вектор дослідження сутності держави залишився не змінним. На сьогодні він знаходиться в фарватері загальнотеоретичного напрямку її публічно-правової природи, чим, на нашу думку, обмежується роль держави в приватно-правовій площині. В такому контексті держава розглядається в працях Н. М. Оніщенко, О.В. Петришина, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, В. І. Тимошенко тощо.

На теперішньому етапі розвитку суспільства, окрім політичних, спостерігається група явищ соціального характеру, які мають пріоритетне значення в громадянському суспільстві. Міжособові взаємодії інтегрує соціальні зв'язки, забезпечує єдність і гармонізацію соціальних структур, в яких держава сприймається як суб'єкт розвитку громадянського суспільства. Тому розкриття феномену держави за допомогою приватно-правового інстру-

ментарію є предметом наукового інтересу та отримує актуальне значення на сучасному етапі розвитку правовій науки в Україні. Схожу думку висловлює професор Кузнецова Н. С., яка вказує, що «...*Переосмислення сутності і ролі держави і права, співвідношення цих важливих інститутів у сучасному суспільстві, усвідомлення необхідності якісних змін у самому суспільстві, які дозволять кваліфікувати його як громадянське, роблять актуальним дослідження у такому сенсі феномену цивільного права...*» [1, с. 235]. І далі, «...*саме через інститути, конструкції і механізми цивільного права як права приватного у суспільстві реалізуються ті принципи, ідеї і начала, які роблять це суспільство громадянським...*» [1, с.238]. Досягнення наведеного забезпечується трансдисциплінарним підходом до з'ясування правової природи держави, для якого характерно перенесення усталених когнітивних схем в іншу площину наукових традицій, що й складає предмет дослідження та мету цієї наукової публікації.

Вирішення поставленого завдання відкриває нам положення дуалістичної теорії держави Георга Еллінека, який розглядає правову конструкцію держави не тільки з позиції юридичної науки, але й позиції соціології.

Вчений заперечує об'єктивний характер держави, досліджує його як феномен суб'єктивної свідомості. Держава, на його думку, не є універсальним поняттям і належить як до сфери сутнісного, так і до сфери належного. Звідси полісистемний підхід до розуміння держави: соціологічний та юридичний. Держава це юридична категорія, зміст якої розкривається через соціальне.

Відповідно до першого підходу, держава розглядається як сума соціальних відносин між людьми, що перебувають в площині індивідуальної свідомості. На думку Г. Еллінека: «... *Держава це забезпечена початковою владою верховенства союзна єдність осілих людей. Природні індивідуальні вольові акти цих людей переносяться трансцендентально на саму союзну єдність. Індивідуальні акти, які є засобом вираження цієї єдності відходять від осіб, які їх генерують та приписуються союзної єдності. Особи, від яких відходить власна воля, оскільки вони створюють таку волю, стають знаряддям цієї волі, тобто органами цілого. Якщо*

синтез людської маси в цільову єдність логічно неминучий, то не менш логічно що воля органу є волевиявленням союзної єдності...» [2, с.97].

Вчений змінює вектор в розумінні класової сутності держави в бік соціоцентризму. Громадянське суспільство як самоорганізована система не має відчувати на себе вплив держави, не обумовлено її власним волевиявленням. Сутність держави, за Г. Єллінеком, полягає в створенні умов для розвитку громадянського суспільства, в реалізації солідарних інтересів членів суспільства. Держава є засобом соціального компромісу членів громадянського суспільства.

Розумно, що в соціологічному контексті держава не може бути об'єктивною абстракцією, екзистенціональність якої не обумовлена діяльністю спільноти. Громадянське суспільство знаходиться в постійній взаємодії її членів між собою. Колізія інтересів його членів є фактором розвитку суспільства через присутню йому дисипативну самоорганізацію.

В свою чергу, за допомогою юридичного критерію теорії, Г.Єллінека, ми позбуємося її зайвої політизації, надаємо державі функціонального характеру засобу реалізації її соціальної суті.

Держава розглядається через сукупність ознак, обумовлених її соціальною природою. Субстрат поняття держави складають об'єктивні соціальні явища, які відбуваються в громадянському середовищі. Така конструкція дозволяє розглядати державу в іншій соціальної прогресії. Держава не має організуючої ролі. Вона не виконує функції фундаменту громадянського суспільства. Держава - це інструмент формування та належного розвитку такого суспільства. Вказане переконливо свідчить, що держава має похідне значення від волевиявлення індивідууму. Вона є штучним утворенням, виникнення якого обумовлено реалізацією соціальних інтересів окремих осіб, або груп осіб.

Отже, держава це юридична форма та правовий засіб забезпечення інтересу громадянського суспільства, що здійснюється шляхом його структурної самоорганізації за культурною ознакою.

Таким чином, відповідно Г. Єллінеку, юридичне поняття держави, розкривається через філософську категорію «належного»,

яка визначає гнозис держави через онтологічну модальність таких міждисциплінарних категорій як об'єкт, суб'єкт та діяльність. Слід зазначити, що свого часу схожу позицію займав М.М.Алексєєв [3, с.38]. В своїй роботі, *«Очерки по общей теории государства. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки»* вчений зазначає, що ідея визначити поняття державу за допомогою юридичного категоріального апарату розкривається через реалізацію трьох її можливостей в соціумі. Звідси, держава може розглядатися як об'єкт права, як правовідношення, юридична особа або особливий суб'єкту права. Свого часу, Г. Гегель пропонував розглядати державу навіть як правосвідомість. *«...Держава – зазначає філософ, - це дійсність моральної ідеї – моральний дух, як очевидна субстанційна воля, яка мислить і знає себе, виконує те що вона знає та оскільки вона це знає. Держава як дійсність субстанційної волі, яка виражається в загальній особливій самосвідомості є в собі, для себе розумна...»* [4, с.279].

Об'єкт як онтологічна категорія філософії являє собою дійсну або уявну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини і стає предметом її теоретичної та практичної діяльності. Існування об'єкту передбачає наявність суб'єкту, який йому (об'єкту) протистоїть.

З огляду на наведене, розгляд держави як об'єкту, передбачає наявність певного суб'єкту, а також здійснення ним активної форми намагання, орієнтованих на такий об'єкт. Цей підхід характерний для патримоніальних теорій походження держави (Ф. Аквінський, К. Галлер тощо), відповідно до якої держава є власністю монарха.

Сприймаючи державу як діяльність, ми протиставимо приватні інтереси її осіб публічним, які отримують свій пріоритет. В такому разі, держава розглядається як правові відносини владних та підлеглих осіб. Такі відносини мають виключно публічно-правовий характер, які мають на мету забезпечити політичне існування держави.

Наведена позиція не враховує соціальної природи держави як союзу осіб, об'єднаних загальною метою, яка досягається шляхом компромісу рівних. Держава виступає не тільки як форма

забезпечення такого соціального компромісу, але й як активний та рівний учасник відповідних правових відносин. Держава стає носієм предметно-практичної діяльності та пізнання, джерелом той активності, яка скерована на об'єкт через різноманітні форми власної діяльності [5, с. 154].

В такому разі активна діяльність держави стає умовою, за допомогою якої, той чи інший фрагмент об'єктивної реальності виступає як об'єкт цієї діяльності. Тобто, з позиції філософії держава є суб'єктом (носієм) визначеної предметної активності – суб'єктом суспільних відносин.

Чи є держава, окрім суспільних, суб'єктом ще й правових відносин? Це питання подальшої наукової дискусії.

3. Сучасна цивілістична доктрина успадкувала від марксистсько-ленінської теорії цивільного права позитивістське бачення інституту правосуб'єктності. В його підґрунті пріоритет юридичної форми над соціальним змістом. Суб'єкт права - це даність, яка виникає в силу закону та відповідно до закону. Крім того, її положення ґрунтуються на тому, що суб'єкт права це не об'єктивна правова реальність, яка обумовлена соціальною природою явища, а нормативно визначена категорія, існування якої в правовідносинах обумовлено волею пануючого класу в межах певної економічної формації.

Так, вчений радянського періоду розвитку вітчизняної юридичної науки А. В. Мицкевич свого часу зазначив, що визнання особи або організації суб'єктом радянського права відбувається в силу поширення на таку особу або організацію дії радянських законів. «...Конституція СРСР, різні законодавчі акти, що передбачають правове становище громадян, державних і громадських організацій, вже в силу своєї дії, незалежно від участі особи або організації в конкретних правовідносинах породжують для громадян і організацій якість правосуб'єктності. Кожен суб'єкт права в силу самої дії закону або, як часто говорять – «безпосередньо із закону», т. е. незалежно від участі в тих чи інших правовідносинах, володіє певним комплексом прав і обов'язків...» [6, с.11]. О. О. Красавчиков, розглядаючи правосуб'єктність, зазначає, що в найбільш узагальненому виді її соціальний зміст являє собою

соціальну свободу і зобов'язання особи в суспільстві та перед суспільством. При цьому, підкреслює вчений, не кожна свобода і не кожне соціальне зобов'язання складає зміст цивільної правосуб'єктності. Деякі з них в загалі не мають юридичної окраси (форми). Вказаним О. О. Красавчиков яскраво підкреслює загальну тезу соціалістичної теорії права, що юридично визнана свобода в державі існує тільки в формі закону.

Політично пануючий клас (його інтереси) диктує, якими політичними, економічними, організаційними та іншими свободами можуть користуватися члени суспільства, соціальні групи або, навидь цілі класи, який борг покладається на них перед суспільством (державою). В силу цього, свобода, на думку пануючого класу, та відповідний соціальний борг знаходить своє визнання, закріплення або заперечення в правових актах держави, які виражають волю пануючого класу. Правосуб'єктність як специфічна соціальна здібність громадян та організацій бути суб'єктом цивільних правовідносин є один з видів цивільно-правової форми, яка є встановленими державою в правових нормах межами юридично можливого або необхідного образу дій осіб [7, с.30-33, 36]. Визнання особи суб'єктом права виникає як результат поширення на її дії закону.

Переконаний, що вагому роль в формуванні підходу до розуміння природи суб'єкту права з позицій юридичного позитивізму, на певному етапі розвитку цивілістичної думки, мали ідеї вульгарного матеріалізму. В його основі сприйняття об'єктивної реальності виключно як форми існування матерії, відхиляючи специфіку свідомості. Так, спрощення сприйняття змісту багатьох категорій в цивілістичної матерії, наприклад, призвело до спроби пояснити правову природу юридичної особи через теорію колективу (Венедиктов А. В.), теорію директору (Толстой Ю. К.), теорії цільового майна (Суханов Є. А.) тощо. Такий підхід є хибним. Сутність правосуб'єктності розкривається в здатності особи бути активним учасником соціальних комунікацій, а не в їх нормативному закріпленні. Така здатність особи конфігурує у неї природне право, яке може і має бути реалізовано. Це право не залежить від волі законодавця. В такому разі право стає виміром

гарантованої можливості власної реалізації особи у відносинах з іншими. В результаті цього, суб'єкт отримує правові можливості своєї діяльності.

Нажаль філософське розуміння суб'єкту розкриває його юридичну сутність лише в загальних рисах, як форму власного ставлення особи до предмету діяльності. *Сприйняття такого надає нам теоретичного виправдання призначення імператором Калігулою сенатором свого коня Інцитата.* Однак, суб'єкт не є виключно фізичною реальністю. Це абстрактний порядок. Його апіорність є активним засобом комунікації в соціальному середовищі. Ця дійсність являє собою дифузію таких ознак та властивостей суб'єкта, які забезпечують його функціональність в об'єктивній реальності права.

Таку функціональність надає ознака інтересу, волі суб'єкта та його індивідуальна відокремленість.

Подібно тому, що «...право існує не для того, щоб здійснити ідею абстрактної правової волі, а для того, щоб слугувати інтересам, потребам, цілям обороту...» [8, с. 552], так і суб'єкт прагне забезпечити власний інтерес через свою діяльність. Будучи опосередкованим природним правом інтерес включає до себе прагнення в задоволенні потреб особистості як відображення ступеня індивідуальної свободи яка не має відповідній фізичної форми свого вираження.

Етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого -, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому - чому-небудь, відповідає чиймось прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології - як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує [9]. Таким чином, інтерес специфікує суб'єкта права через формування у нього можливості самореалізації.

Не зважаючи на численну критику вчених (Р. Ієрінг, Л. Петражицький, Є. Трубецької, О. Іоффе) вольової теорії права (К. Са-

він'ї, Б. Віндшейд), зазначимо, що воля як феномен керування суб'єктом власною діяльністю та поведінкою є ключовою для формування цілей та концентрації внутрішніх зусиль на їх досягнення.

Безспірно, що при дослідженні цього питання слід відійти від суто психологічного розуміння волі в контексті суб'єктно-діяльній концепції С. Рубинштейна, який розглядав волю, як здатність, за допомогою якої розум робить вибір своїх цілей в діях та керує зусиллями на виконанні своїх прагнень [10, с.173]. Наведений підхід дозволяє оминати розумні зауваження критиків в контексті відсутності волі у малолітніх та юридичних осіб

В цьому разі, воля інтерпретується як продукт зовнішньої детермінації, природа якої розуміється не тільки фізіологічно, психологічно чи соціально. Воля іманентна суб'єкту як носію предметно-практичної діяльності і характеризується відповідною можливістю його активності, скерованої на об'єкт дослідження, яка генерується певним інтересом. Таким чином, воля є суть ідеї раціональної свободи. Вона завжди присутня суб'єкту. Але можливість її прояву (волевиявлення) може належати третім особам, які діють в інтересах суб'єкта.

Ознака індивідуальної відокремленості є сукупністю характерних особливостей особи, його унікальності, що забезпечує відповідну суб'єкту індивідуалізацію. Це певний атрибутивний ряд, який розкривається через персональні данні про особу, за допомогою чого індивід відрізняється від інших. Суб'єкт права є формою комунікативної рефлексії.

Наведені ознаки суб'єкта права є умовою його правосуб'єктності як форми реалізації правоздатності та дієздатності. За посередництвом наведеного, під суб'єктом права ми розуміємо соціальну реальність (особу), зміст і характер якої не вичерпується виключно фізичними рисами, а може також мати абстрактний образ свого існування. Для суб'єкта права важлива не зовнішня форма. Він завжди розглядається як сукупність ознак, які характеризують таку властивість суб'єкта, за посередництвом якої забезпечується його вплив на результативність правового регулювання суспільних відносин. Наведений підхід надає суб'єк-

ту права можливість в поліваріативних формах свого існування, забезпечити дію механізму правового регулювання (як фізична особа, юридична особа, держава, а також територіальна громада).

Отже, суб'єкт права це особа яка є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як результат індивідуалізованої волевої активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах.

Наведене дозволяє дійти висновку, що правова природа держави розкривається в забезпеченні умов для розвитку громадянського суспільства, в реалізації солідарних інтересів його членів.

Держава є формою соціального компромісу. Вона виступає як активний та рівний учасник соціальних комунікацій. Така здатність держави створює природне право, яке має бути реалізовано.

Оскільки держава це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою їх забезпечення, виправданим є те, що юридична особа як суб'єкт права синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкта права.

1. Кузнєцова Н. С. *Вибрані праці.* – К.: ПрАТ «Юридична практика», 2014. – 544 с;
2. Еллинек Г. *Общее учение о государстве: Право современного государства. 1* / Еллинек Г., д-р, проф. Гейдельберг. ун-та; Под ред.: С.И. Гессен. -2-е изд., испр. и доп. - С.-Пб.: Н. К. Мартынов, 1908. - 626 с.
3. Алексеев Н.Н. *Очерки по общей теории государства. [Вып. 1]. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки / Н.Н. Алексеев.* - М. : Московское науч. изд-во, 1919. - 208 с. - Обл. 1920.
4. Гегель Г. В. Ф. *Философия права.* Пер. С нем.: Ред. И сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. Вступ. Ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 [2] с., 1 л. Портр. – (Филос. наследие).
5. *Философская энциклопедия.* // Гл. Ред. Ф. В. Константинов, М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. (Науч. Советизд-ва «Советская энциклопедия». Ин-т философии АН СССР. Энциклопедии. Словари. Справочники. Т. 5. Сигнальные системы – Яшты. Указатель. 1970. 740 с. с илл., 1 л. порт.
6. Мицкевич А.В. *Субъекты советского права.* -М.: Гос. изд-во юрид. литературы, 1962. -212с.

7. Красавчиков О. А. *Гражданская правосубъектность как правовая форма // Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т. Т. 2. М.: Статут, 2005. – 494 с. (Классика российской цивилистики).*
8. Иоффе О. С. *Правоотношение по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданско-правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». – М.: «Статут», 2000, - 777 с. (Серия «Классика российской цивилистики»).*
9. Рішення Конституційного суду України від 01 грудня 204 р. №18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес) //Голос України від 20 січня 2005р. №10.
10. Рубинштейн С. Л. *Бытие и сознание // Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. — М.: Наука, 1997. - 565с.*

Коструба А. В. Правова природа держави (цивільно-правовий аспект)

Стаття присвячена дослідженню правової природи держави. Автор відходить від традиційного публічно-правового розуміння держави. За посередництвом теорії Георга Еллінека, який розглядає правову конструкцію держави не тільки з позиції юридичної науки, але й позиції соціології надається обґрунтування приватно-правової природи держави. Так, держава це юридична форма та правовий засіб забезпечення інтересу громадянського суспільства, що здійснюється шляхом його структурної самоорганізації за культурною ознакою. Вона є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як результат індивідуалізованої волевої активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах.

Ключові слова: держава, правоздатність, дієздатність, суб'єкт права, правосуб'єктність.

Коструба А.В. Правовая природа государства (гражданско-правовой аспект).

Статья посвящена исследованию правовой природы государства. Автор отходит от традиционного публично-правового понимания государства. Посредством теории Георга Еллинек, который рассматривает правовую конструкцию государства не только с позиции юридической науки, но и позиции социологии, автором представлено обоснование частно-правовой природы государства. Так, государство это юридическая форма и правовое средство обеспечения интереса гражданского общества, которое осуществляется путем его структурной самоорганизации по культурному признаку. Государство является носителем субъективных прав и юридических обязанностей как результат индивидуализированной волевой активности в обеспечении реализации собственного интереса в общественных отношениях.

Ключевые слова: государство, правоспособность, дееспособность, субъект права, правосубъектность.

Kostruba A.V. The legal personality of the state (civil aspects).

Article deals with the investigation the legal nature of the state. It was found that the state is the allied unity of settled people provided with primary power of primacy. The essence of the state lies in creation of conditions for the development of the civil society, implementation of shared interests of members of society.

The state is considered through a set of features arising from its social nature. The substrate of the concept of the state consists of objective social phenomena that occur in a civil environment. This design allows considering the state in another social progression. The state has no organizing role. It does not perform the functions of the foundation of civil society. The state is the instrument of creation and proper development of such society. The aforementioned information clearly indicates that the state has derived significance of the will of individual. It is an artificial creation the occurrence of which caused by the implementation of social interests of individuals or groups of individuals.

Since the state is a union of interests of persons united in the unified social organism for their support, the fact that the legal entity as a legal person synthesizes in itself not only characteristics peculiar to the corporation, but also characteristics peculiar to the state as a legal person is justified.

Keywords: state, legal capacity, capacity, legal person, legal personality.

Луць В.В.

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «СТРОК» І «ТЕРМІН» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

УДК 347.1

Динамічний розвиток економічних процесів та соціальних перетворень у сучасній Україні ґрунтується на активному використанні часу як об'єктивної категорії та пов'язаних з ним понять: «строк», «термін», «негайно» тощо.

Загальні часові параметри функціонування правовідносин визначаються насамперед правовими нормами. Положення про строки містяться в нормах Цивільного (ЦК), Господарського (ГК), Земельного (ЗК) кодексів України, в численних, інших нормативно-правових актах, що регулюють цивільні майнові та особисті немайнові відносини їх учасників. Обмеженими в часі є не лише правовідносини в цілому, а й суб'єктивні права та обов'язки, які